

podarskom, političkom, društvenom i kulturnom životu zemlje. Zlatko Matijević u radu *Hrvatsko-mađarski državno-pravni odnosi u svjetlu političkih koncepcija dr. Ive Pilara (1917.-1918.)* (287.-302.) na temelju dvaju dokumenata, «Promemorije» i «Spomenice», analizira pokušaje i prijedloge dr. Ive Pilara o preuređenju unutarnjopolitičkog ustroja Monarhije, što su mogli dovesti i do rješenja «južnoslavenskog pitanja», koje je za dr. I. Pilara u osnovi bilo identično s rješenjem položaja hrvatskih zemalja. U radu *Mađarska i hrvatska interpretacija nacionalnog poziva u drugoj polovici 19. stoljeća (stajalište Benjamina Kállaya i Franje Račkog)* (303.-311.) autor Imre Rész, na temelju predavanja B. Kállaya održanog 1883. te odgovora na to predavanje što ga je uputio Franjo Rački, upoznaje s interpretacijama opravdanosti mađarskog odnosno hrvatskog nacionalnog poziva, tj. poslanstva Béla Makkai pak u radu *Kontradikcije aktivne zaštite manjina u krugu slavonskih Mađara početkom 20. stoljeća* (219.-327.) istražuje reakcije Hrvata prema ciljevima mađarske političke akcije koja je naseljavanjem Mađara u prekodravске krajeve nastojala stvoriti novi mađarski nacionalni prostor i tako ga pripojiti Mađarskoj. Posljednji rad te posljednje cjeline, *Pregled razvoja hrvatskog društva 1868.-1918.* (329.-334.) autora Stjepana Matkovića, oslikava društveni život unutar ugarsko-hrvatske državne zajednice u navedenom razdoblju.

Zbornik će svojom bogatom tematikom zacijelo koristiti svim onim povjesničarima koji su se odlučili baviti bilo kojim aspektom mađarsko-hrvatskih odnosa. No, njegova primjena svakako može poprimiti i šire razmjere, npr. za bolje razumijevanje društveno-političkih odnosa unutar čitave Monarhije te stoga zavređuje posebnu pažnju.

Arijana Kolak

Toma Arhiđakon i njegovo doba. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 25-27. rujna 2000. u Splitu, ur. Mirjana Matijević-Sokol i Olga Perić, Književni krug, Split, 2004., 306 str.

Velikoj 1700. obljetnici grada Splita, čijoj se proslavi posvetilo gotovo cijelo desetljeće (s kulminacijom 2005.), splitski je Književni krug pridonio organizacijom znanstvenih skupova i objavljivanjem nekoliko vrlo vrijednih izdanja. Dogodilo se upravo da je 800. godišnjica rođenja slavnoga Splićanina Tome Arhiđakona (1200.-1268.), kroničara i crkvenoga dostojnika, obilježena usred razdoblja proslave. Ujesen 2000., u sklopu Knjige Mediterana, Književni krug je organizirao međunarodni znanstveni skup na kojemu su znanstvenici iz Hrvatske, Italije i Rusije (njih ukupno 25), Tomi odali počast tako što su «raznolikim interdisciplinarnim prilozima u najširem smislu rasvijetlili mnoge vidove društvenog, crkvenog, političkog i kulturnog života XIII. st., s posebnim osvrtom na one koji su se ticali Tome Arhiđakona i njegova djela» (iz predgovora Zborniku, str. 5.). Zbornik su uredile Mirjana Matijević-Sokol i Olga Perić, koje su već prije surađivale i na izvrsnom, novom kritičkom izdanju Tome Arhiđakona.

U Zborniku su sabrana sljedeća izlaganja:

Lujo Margetić u članku *Vidljive i manje vidljive poruke Tomine Historia Salonitana* (13.-19.) analizira negativan stav Tome Arhiđakona prema Hrvatima, glagoljašima, nekim nadbiskupima, čak i prema papi Inocentu IV. Razrješava neke Tomine paralele i aluzije pojašnjavajući

njegove (dijelom neobične) razloge te iščitava manje vidljive poruke dajući širi plan političkih događaja, odnosno okolnosti koje Toma nije mogao obuhvatiti (utjecaj Ugarske i Venecije, primjerice).

Mirjana Matijević-Sokol u radu *Razdoblje hrvatskih narodnih vladara u «Salonitanskoj povijesti»* (21.-28.) u pet poglavlja (XIII.-XVII.), koja su posvećena hrvatskim narodnim vladarima, utvrđuje vjerodostojnost i razloge Tominih zabluda. Toma je imao pristup diplomatskoj građi koju su hrvatski vladari izdali Splitskoj nadbiskupiji kao destinataru. Ipak, neki su dokumenti do njega došli sačuvani samo fragmentarno ili u skraćenim inačicama. Neke je poznate podatke potvrdio, neke nove iznio, a autorica je dala moguća objašnjenja nekih kontroverznih podataka.

U radu *Uloga i čast Tome Arhiđakona u Splitskom kaptolu* (29.-39.) Ante Gulin razlaže sve formalne funkcije (notara, arhiđakona, izabranoga nadbiskupa) koje je, kao i one neformalne, Toma obavljao primjereno svojoj izuzetnoj učenosti, odvažnosti, bogatstvu duha i osjećaju za stegu. Smatra i da takav čuvar prava i vođa metropolitanskoga kaptola, razrješitelj sporova, čovjek koji je imao toliko snažan utjecaj u životu splitske komune i autor djela *Historia Salonitana*, zaslužuje veću pozornost svoga grada.

Slavko Kovačić u radu *Toma Arhiđakon, promicatelj crkvene obnove, i splitski nadbiskupi, osobito njegovi suvremenici* (41.-70.) najprije stavlja Tomino doba u opći kontekst velike crkvene reforme. Razmatra zatim utjecaj Arpadovića na izbor splitskih nadbiskupa, način njihova izbora, pristanak pape i kralja, izbor prema odredbama koncilâ. Opisuje nadalje naobrazbu (humanističku i bogoslovnu) splitskih nadbiskupa, obrazlaže pokušaj pripajanja Splitske crkve Zagrebačkoj i Tomin odnos prema tome. Završava svojstvima Tomine kronike i uvjerenjem da je njezin autor bio vatren i odlučan zastupnik reformnih strujanja u tadašnjoj Crkvi.

Milan Ivanišević u članku *Pax Franciscana* (71.-75.) ponovnim je čitanjem Ivana Lučića, dijelova Tomine povijesti i relevantnih isprava sastavio pregled povijesti franjevacu u Trogiru (1214.-1420.) i Splitu (1219.-1247.). Navodi zasluge franjevacu u smirivanju krvavih nemira u gradu, njihovu inicijativu za sklapanje mira između Splitskana i Trogirana, a i Tominu komunikaciju s njima u nekoliko navrata. Na skupu je pročitana i u Zbornik uvršten sažetak teksta koji je u cijelosti objavljen u časopisu »Hrvatska obzorja« (Split, 2001., br. 1-4), u četiri nastavka.

Slika kraljevske vlasti u djelu Tome Arhiđakona Mladena Ančića (77.-91.) pokazuje kako je Tomin prikaz sastavljen od slika u kojima je materijalno iskustvo i opće znanje intelektualca dopunjeno legendama i mitovima. Osvrće se na Tomine opise kraljeva Emerika, Andrije II. i Bele IV. Arhiđakon je osobno svjedočio manama kraljeva svojstvenim svim ljudima, ali je istodobno njegovao sliku idealnoga vladara. Na kraju navodi da prilikom izbora 14 splitskih nadbiskupa u razdoblju od 1102. do kraja Tomina opisa samo prilikom izbora trojice nije uziman u obzir odnos s kraljevskim dvorom, što ide u prilog snazi Arpadovića i južno od Gvozda, koja se u većem dijelu naše historiografije još uvijek smatra manjom negoli je stvarno bila.

Mirko Sardelić u radu *Toma Arhiđakon u trećem svesku djela Illyricum sacrum Danielea Farlatija* (93.-104.) očitava kako taj talijanski isusovac dio o povijesti 13. stoljeća svoga kapitalnog djela u potpunosti temelji na Arhiđakonovoj *Historia Salonitana*. Iznosi način na koji

se Farlati služio i citirao (gotovo inkorporirao) Tomino djelo. Farlatijev odnos prema Arhiđakonu sažima parafrazirajući njegov navod iz kazala 3. sveska: «... čas hvaljen, čas ispravljan, od velike koristi i citiran posvuda».

Toma Arhiđakon i hrvatska povijest Radoslava Katičića (105.-117) razmatra kako je Toma Arhiđakon osobom i djelom smješten u hrvatskoj povijesti. Iako se dugo vremena, zbog kompleksnosti dugotrajnoga stvaranja moderne hrvatske nacije, Tomu Splitsanina i Dalmatinca nije moglo (barem ne bez neugodnosti) tako prikazivati, autor pokazuje da Toma jest Splitsanin, «svim svojim bićem». I to Splitsanin široka obzorja, pripadnik samoga crkvenog vrha svojega grada. Još k tome, «kada se valjano uoči što o njegovoj pripadnosti govori njegovo djelo, on nam se, premda nije Hrvat u smislu svojega vremena, pokazuje hrvatski-jim nego je itko mogao slutiti».

Angelo Floramo u talijanskom referatu s hrvatskim sažetkom *Istis vero temporibus sicut ab antiquo: le categorie dello spazio e del tempo nell' Opera dell' Arcidiacono Tommaso* (119.-128.) opisuje mediteranski identitet Tomine zemlje i naroda. Taj se identitet, prožet klasičnom mitologijom, isprepleće s kršćanstvom – kao palača u kojoj sinkronijski žive sva povijesna razdoblja.

Nenad Ivić u radu *Dosezi sjećanja i zaborava: Pad Salone i naseljavanje Splita u Tome Arhiđakona* (129.-142.) najprije «problematizira način na koji Tomino djelo zadaje pitanja i odgovore, markira granice i modelira vrste znanja moderne historiografije o nacionalnoj prošlosti», a zatim predlaže alternativnu interpretaciju Tomina prikaza pada Salone i naseljavanja Splita. Koncizna rekonstrukcija slijeda zbivanja pokazuje da je Dioklecijanova palača bila naseljena mnogo prije negoli se to uobičajeno smatralo i da su «dva grada supostojala, Salona kao metropola, a Split kao ovisni gradić».

Olga Perić u radu *Parataksa i hipotaksa u djelu Historia Salonitana* (143.-152.) opisuje bogatstvo srednjovjekovnoga latinizeta prikazujući osobitosti Tomina jezika i stila, napose njegovu strukturu složenih rečenica. Brojnim primjerima pokazuje njegovu sklonost nezavisno-složenim rečenicama (koje se odvijaju prirodno, bez nametanja), pažnju posvećenu ritmu i težnju za stilskom raznolikošću, čime Tomu svrstava među «ravnopravne građane zajednice *res publica litterarum*».

Neven Budak je u članku *Zagrebački biskup Stjepan II., suvremenik Tome Arhiđakona* (153.-158.) predstavio tog istaknutog Tomina suvremenika koji je čak i izabran za splitskoga nadbiskupa, ali nikad nije potvrđen i posvećen. Stjepan II., sorbonski student, kancelar na dvoru Andrije II., osnivač (ili obnovitelj) Čazmanskoga kaptola, a koji je raspolagao i velikim materijalnim sredstvima, ostavio je «mnogo tragova svoje graditeljske, obrazovne i organizacijske djelatnosti u zagrebačkoj biskupiji».

Mirjana Matijević-Sokol u radu *Regimen Latinorum arhiđakona Tome u teoriji i praksi* (159.-175.) uspoređuje upravljanje potestata Gargana de Arcindisa u Splitu s istodobnim teoretskim radom Ivana iz Viterba (*Liber de regimine civitatum*). Prosperitet komunalnoga života u nekoliko aspekata – financijska stabilnost ubiranjem poreza, popis običajnoga prava, sigurnost grada – bio je očit. Toma je sâm doveo Gargana i svesrdno se zalagao za takav način upravljanja komunom, čime je bio ispred svoga doba. Integralna verzija teksta objavljena je u *Historijskom zborniku* (vol. 52., Zagreb, 1999., 17.-32.).

Nulti stupanj Tomina pisanja: glava 29 Salonitanske historije (177.-196.) tekst je Nevene Jovanović. U 29. poglavlju, posvećenu ratu vođenom za selo Ostrog, ona vidi nulti stupanj pisanja, odnosno piščevo odustajanje od vlastita prepoznatljivog stila. Tu kroničarsku posebnost detaljno analizira na razini jezičnog izraza, na narativnoj, a konačno i na ideologijskoj razini, dajući izazovna tumačenja i mogućnosti razumijevanja posebnosti Tomina prikaza jednog sukoba Splitskana s Hrvatima (koji autor u prilogu donosi dvojezično).

Danko Zelić u raspravi *Arhidakon Toma i Šibenik, historia i res gestae* (197.-234.) opisuje prostorni okvir i mjesta *Salonitanske povijesti*, objašnjavajući izostanak Šibenika koji nije osnovan u antičko doba. U drugome dijelu autor iscrpno analizira sve dostupne isprave o sporovima između Trogirske i Šibenske crkve u razdoblju 1240.-1267. (njih sedam), u kojima se u ulozi arbitra bilježi i Toma. Raspravlja o povodima i razlozima tih crkvenih sporova, a analizom Tominih postupaka u tim sporovima omogućuje slojevitije upoznavanje njegova lika.

Damir Karbić u radu *Split i bibrirski knezovi u doba Tome Arhidakona* (235.-242.) prikazuje odnose knezova Bribirskih (kasnije Šubića) prema splitskoj komuni. Iako je vrhunac moći Bribiraca, kad su više od pola stoljeća neprekinuto držali splitsko kneštvo, započeo kratko nakon Arhidakonove smrti, prva trećina 13. stoljeća važna je kao razdoblje širenja njihova utjecaja na dalmatinske gradove. Split, kao sjedište nadbiskupije, premda je bio na rubu njihova interesnog područja, bio je važan grad Bribircima koji su nastojali u njemu držati kneževsku vlast.

Splitska sredina u doba Tome Arhidakona Nevenke Bezić-Božanić (243.-252.) analizira opise građenja kuća iz djela *Historia Salonitana*, navodeći i druge izvore. Iako je bilo podosta drvenih kuća, bilo je i lijepih kamenih, od kojih je danas sačuvano šezdesetak, s vidljivim ostacima romaničkog sloga. Ta je romanička stambena cjelina, uz onu trogirsku, jedina sačuvana na obalama Jadrana. Autorica opisuje i riznicu prvostolnice, ali i upotrebne predmete splitskih kuća te odjeću 13. stoljeća, koji osvjetljavaju svakidašnji život.

Goran Nikšić u radu *Obnova prezbiterija katedrale sv. Dujma u doba Tome Arhidakona* (253.-268.) predlaže rekonstrukciju izgleda unutrašnjosti katedrale iz 13. stoljeća. Osobitu pozornost usmjeruje na drvenu korsku pregradu (uklonjenu u 15. stoljeću) i korske klupe nastale neposredno prije ili upravo u Arhidakonovo doba. Spominje dvokratnu restauraciju korskih klupa u 20. stoljeću i temeljitu rekonstrukciju baroknoga kora restauratorskim zahvatom na prijelazu milenijâ. Opisao je mogući prvobitni izgled prezbiterija, a nacrt i tlocrt priloženi su (na kraju) uz opis njegova izgleda u 13. stoljeću.

Na kasnoantičko i ranonovovjekovno razdoblje Splitske (Salonitanske) crkve i ulogu Ivana Ravenjanina, kojemu je Toma pripisao kristijanizaciju carskoga mauzoleja osvrće se Radoslav Bužančić u članku *Toma Arhidakon i njegove vijesti o Ivanu Ravenjaninu* (269.-286). Iznosi odnos prema antičkim hramovima i žrtvenicima te govori o restauraciji crkvene organizacije paralelno s rimskim i ravenskim primjerima. U prilogu su dodane poslanica pape Grgura Velikog opatu Melitu, koja se uzima za prvu odluku o pregradnji poganskoga hrama u crkvu zapadnoga kršćanstva, Andrićeva rekonstrukcija mauzoleja i devet fotografija.

Vrijedi spomenuti i autore koji su sudjelovali na skupu ali, nažalost, nisu bili u mogućnosti dostaviti svoje referate za ovu publikaciju. To su bili Tomislav Raukar (*Misaono*

ustrojstvo Tomine Kronike), Bruna Kuntić-Makvić (dva referata: *Ivan Lucić i Toma Arhiđakon; Antički izvori u djelu Tome Arhiđakona*), Nikša Petrić (*Toma Arhiđakon i hvarska biskupija*), Olga Akimova (*Osobine interpretacije povijesne građe u Kronici Tome Arhiđakona*), Josip Stošić (*Značajnjske promjene svetišta splitske katedrale u XII. stoljeću i Toma Arhiđakon*), Joško Belamarić (*Zvornik splitske katedrale*) i Igor Fisković (*Toma Arhiđakon i sveti Arnir*).

Mirko Sardelić

Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba, ur. Tomislav Popić, Biblioteka *Dies Historiae*, Zagreb, 2004., 135 str.

Studenti povijesti Hrvatskih studija okupljeni u Društvu "Ivan Lučić-Lucius" organizirali su 10. prosinca 2003. vrlo uspješan znanstveni kolokvij pod imenom *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*. Nedugo potom, 2004. godine, Društvo je vlastitim entuzijazmom uspjelo objelodaniti istoimeni zbornik u kojemu je sadržano sedam radova, a uz njih je priloženo i kazalo osobnih imena.

U prvom članku *Koncept marginalnosti: društvena stvarnost ili sredstvo istraživanja na primjeru srednjovjekovnih komunalnih društava* (9.-19.), autor Damir Karbić raspravlja o razvoju i prihvaćanju koncepta marginalnosti, jednako u sociološkim i povijesnim istraživanjima kao i u medievističkoj literaturi. U članku se istražuju različiti pristupi problemu marginalnosti.

Zdenka Janeković Roemer u radu pod nazivom *Na margini ili u središtu društva? Razmišljanja o marginalnosti u srednjem vijeku u nekoliko primjera* (21.-40.) raspravlja o definiciji pojma marginalnosti u srednjem vijeku. Nabraja neke društvene skupine koje potpadaju pod definiciju marginalnosti, kao što su prosjaci, skitnice, gubavci, bludnice, itd. No ne zaustavlja se na uobičajenim marginaliziranim skupinama već spominje nekoliko razina definicije marginalnosti, ovisno o kriterijima i međudnosima u različitim društvima.

U članku *Briga za pojedince i grupe na rubu društva u kasnosrednjovjekovnom Zadru* (41.-54.) autor Zoran Ladić govori o odnosu zadarskih građana prema marginaliziranoj skupini siromašnih u to doba. Izvori na kojima temelji svoj rad dolaze iz zadarskog arhiva, a većinom su oporuke zadarskih stanovnika. Dotiče se i problema oslobađanja robova, koje se u dalmatinskim komunama odvija od polovine 13. stoljeća do tridesetih godina 14. stoljeća.

Hrvoje Petrić se u radu *O marginalnim skupinama u kasnosrednjovjekovnom i ranonovovjekovnom pograničnom gradu: primjer Koprivnice* (55.-73.) bavi tim pitanjem u kontinentalnim gradovima u 16. i 17. stoljeću. Među ostalim, autor govori o marginalnim društvima u pograničnom gradu, a spominje hodočasnike, putnike, Rome, Židove, siromahe, te govori i o osuđivanim oblicima seksualnog ponašanja.

Marija Karbić u radu *Nezakonita djeca i konkubine u gradskim naseljima srednjovjekovne Slavonije – marginalci ili ne?* (75.-88.) obrađuje dvije marginalne skupine, konkubine i nezakonitu djecu. Povezuje te dvije grupe budući da su nezakonita djeca bila produkt nezakonitih seksualnih veza. Autorica se u istraživanju koristila dvjema vrstama izvora; pravnim odredbama i dokumentima nastalim tijekom svakidašnjeg života, sudskim i posjedovnim spisima. Posebnu pozornost usmjeruje *Iločkom statutu*. Iz izvora autorica donosi zaključke o ograničenjima koja su pratila nezakonitu djecu. Nisu mogla biti zaređena za svećenike, niti članovi cehova, a prava nasljeđivanja bila su im ograničena. Za razliku od nezakonite djece,